

О. Г. МУЛІК, асистент

*Одеський державний університет
кафедра фізичної географії та природокористування
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ

У статті розглядаються системи підходів, спрямованих на оптимізацію ландшафтів охороняємих територій, зокрема розглядаються основні положення територіальної організації біосферних резерватів як одного з основних заходів для оптимізації об'єктів природно-заповідного фонду.

Ключові слова: Біосферний резерват, природно-заповідний фонд, репрезентативність.

Концепція біосферних резерватів (далі БР) — це якісно нова специфічна категорія в системі територіальної охорони природи. Вона сформувалась під впливом проникнення в заповідну справу нових соціально — економічних ідей активної охорони природи. Суть їх полягає в тому, що заповідні об'єкти мають функціонувати не як ізольовані від господарської діяльності системи, а в економічній, природоохоронній єдності з нею [3].

БР як природно-заповідна категорія багатофункціонального призначення (природоохоронного, екологічного, логістичного, соціально-економічного, культурного) вимагає від означеної території відповідності кільком важливим умовам, які б дозволили виконувати покладені на них функції. Аналіз опублікованих матеріалів про БР дозволяє серед таких умов виділити наступні:

По-перше, територія БР має бути регіонально-репрезентативною і не лише у флористичному, фауністичному, геоботанічному, але й в геолого-геоморфологічному і, особливо, в ландшафтному відношенні [1]. І хоча сьогодні на цьому акцентують увагу багато науковців, особливо вітчизняних [2,3], однак, сучасна глобальна мережа БР організується з позицій біогеографічного районування. Ще в 1975 році за дорученням МАБ ЮНЕСКО біогеограф Удварді розробив біогеографічне районування Землі [5]. Він виділив 8 біогеографічних царств, 193 провінції та 360 біогеографічних районів, кожен з яких мав бути представлений у мережі БР. Таким чином, з двох положень про унікальність у глобальному аспекті віднесених до БР екосистем та їх біогеографічну репрезентативність, які на початковому етапі становлення концепції БР визначались як рівнозначно необхідні, сьогодні пріоритет надається репрезентативності. Це є, на нашу думку, правомірним. Оскільки глобальна мережа БР формується головним чином на базі вже існуючих об'єктів природно — заповідного фонду, в умовах, коли така система в кожній країні практично склалася, ясно, що виділення будь-якої тери-

торії як заповідної вже свідчить про її унікальність. Включення до міжнародної біосферної мережі трьох заповідників України, а саме Чорноморського, Карпатського, “Асканія-Нова” (за даними на 1997 рік) ілюструє останнє положення.

Особливістю БР нашої країни є ще й те, що всі вони виділені на основі колишніх державних заповідників. Тут не лише забезпечувалась охорона цілинних природних геосистем, але й були зібрані матеріали багаторічних спостережень за їх станом, накопичений досвід науково-дослідної роботи, спрямованої на збереження їх цілинності. Звичайно, що природоохоронне значення таких БР вагомніше від БР інших країн світу і, зокрема, країн Західної Європи, які були створені переважно на базі національних парків, у більшості з яких було змінено ценотичну структуру природних екосистем. Таким чином, ще однією особливістю формування мережі БР є те, що пріоритет надається територіям, які забезпечують багаторічні дослідження і моніторинг.

Про перевагу комплексного, а саме ландшафтного або ландшафтно-екологічного, а не покомпонентного і навіть не біогеографічного підходу до формування мережі БР, свідчить і положення про те, що територія БР повинна бути достатньо великою за площею, щоб бути життєздатною. Така життєздатність забезпечується функціонуванням БР як цілого і єдиного природно-територіального комплексу (що досягається, зокрема, розміщенням його в межах гідрологічно та геохімічно замкнутої території) і, одночасно, як самостійної одиниці природно-заповідного фонду. Це визначає порівняно обмежений або контрольований вплив оточуючих господарськи освоєних територій на протікання в межах БР (особливо його заповідного ядра) природних процесів, дозволяє проведення геосистемних експериментів без порушення функції біоти, забезпечує можливість організації моніторингових спостережень.

Наступною особливістю територіальної організації БР є те, що, на відміну від звичайних заповідників, вони мають включати ділянки з різним ступенем трансформації природи — від клімаксовим або близьких до клімаксових природних геосистем до природно-антропогенних. У межах БР повинні бути представлені інваріантні природні, природно-господарські геосистеми, а також сильно змінені людиною геосистеми, які, однак, не втратили здатності до рекультивзації.

При територіальному зонуванні біосферних зон слід враховувати основні положення Севільської стратегії, щодо гармонійних відносин суспільства та природи на території БР, збереження традиційних форм землекористування та можливості оптимізації господарських геосистем за зразком геосистем природних [4].

Виходячи з вищезазначеного, територіальна структура кожного БР повинна включати три основні функціональні елементи:

1. Заповідне ядро (одне або декілька) з абсолютно охоронним режимом природних екосистем, аналогічним до режиму природних заповідників. Воно має бути подане в ідеалі слабопорушеним природним комплексом, близьким до клімаксового або передклімаксового стану і включати угіддя, призначені для збереження та відновлення найцінніших природних комплексів генофонду рослинного і тваринного світу. Наукові дослідження та моніторинг, які тут проводяться, не повинні порушувати функціонування природних геосистем.

2. Буферну або захисну зону, яка оточує заповідне ядро. Вона включає території, виділені для запобігання негативному впливу господарської діяльності на заповідну зону. Режим та порядок виділення визначаються відповідно до вимог,

встановлених для охоронних зон природних заповідників. Вони обумовлюють не заборону, а лише обмеження природокористування, проведення експериментальних наукових досліджень, здійснення екологічно обґрунтованих заходів, спрямованих на відтворення природного стану геосистем у заповідній зоні та наближення до такого стану геосистем захисної зони. Дозволяється рекреація, екотуризм та інші види діяльності, які не порушують екологічного балансу.

3. Перехідну, або транзитну, або зону антропогенних ландшафтів, яка включає території земле-, водо-, лісокористування, місця поселення, рекреації та інші види господарської діяльності. Вона повинна бути гнучкою у виборі екологічно обґрунтованої виробничої діяльності, спрямованої на підвищення продуктивності та захисних функцій екосистем господарського призначення за зразком природних геосистем, що охороняються в заповідному ядрі. Режим зони антропогенних ландшафтів дозволяє традиційне природокористування, яке, однак, не порушує стійкого функціонування природних та природно-антропогенних геосистем.

Внутрішня територіальна організація БР, національна та глобальна мережа як БР, так і інших природоохоронних об'єктів передбачає наявність екологічних коридорів. Вони мають забезпечувати можливість біологічної дисперсії та міграції видів між заповідними масивами. Найважливішими показниками оптимальності коридорів є забезпечення просторового переміщення тварин та наявність ділянок, придатних до розповсюдження рослин, які сприяли б генетичному взаємообміну для підтримки сталості популяцій і відігравали б роль захисного механізму на випадок екологічних змін.

Таким чином, географічна мережа БР має вирішувати наступні питання:

- збереження унікальних та репрезентативних для біогеографічних регіонів Землі природно-територіальних комплексів з їх генетичною, біоценотичною, екологічною та ландшафтною різноманітністю;

- забезпечення (разом з іншими природно-заповідними об'єктами) необхідних екологічних умов для еволюції генофонду, збереження біоценофонду в природних умовах, порівняльне вивчення структурних і функціональних параметрів природних та господарських геосистем, в тому числі й порушених, з метою кількісної та якісної оцінки їх реакцій на різні форми стихійних і антропогенних впливів;

- вибір екологічно обґрунтованих для різних біогеографічних районів методів раціонального природокористування та оптимізації довкілля;

- прогнозування динаміки природних і господарських геосистем в умовах існуючої тенденції впливу техносфери на біосферу;

- підтримання екологічної стабільності тих біогеографічних районів, де розташовані БР та сприяння спонтанних міграцій генофонду в прилеглі природно-господарські територіальні комплекси;

- координація екологічних досліджень і сприяння міждержавному співробітництву в галузі контролю за природними та техногенними процесами в біосфері.

Література

1. Исаченко А. Г. Ландшафтоведение и заповедное дело // Известия ВГО. — 1989. — Т. 121, Вып. 4. — С.277-284.

2. Ситник С. М., Брайон А. П. Біосферні заповідники та їх основні функції // Український біологічний журнал. — 1988. — Т. 45, № 6. — С.1-11.
3. Стойко С. М. Концепція біосферних резерватів (заповідників), їх мережа та завдання в Україні // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. — К., 1997. — С. 43-53.
4. *Biosphere Reserves. The Seville strategy and the statutory Framework of the World Network.* — UNESCO, Paris, 1996. — 18 p.
5. Udvardy M.D.F. *World biogeographical provinces// IUNC Occasional Paper.* — 1975. — № 18 (Map).

Особенности территориальной организации биосферных резерватов

О. Г. Мулик

Одесский государственный университет
кафедра физической географии и природопользования
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

Резюме

Рассматриваются системы подходов, направленных на оптимизацию ландшафтов охраняемых территорий, и в частности раскрываются основные положения территориальной организации биосферных резерватов как одного из основных мероприятий по оптимизации объектов природно-заповедного фонда.

Ключевые слова: Биосферный резерват, природно-заповедный фонд, репрезентативность.

Specificity of area organization of Biosphere Reserves

O. G. Mulik

Odessa State University
Department of Physical Geography and Nature Management
Dvorianskaya St., 2, Odessa, 65026, Ukraine

Summary

The system of actions for the optimization of the landscapes of Biosphere Reserves as well as the basic principles of their area organization are presented. The area organization is considered as one of the principle approach for the optimization of the nature-reserve fund.

Key words: Biosphere Reserves, nature-reserve fund, representation.